

Op zoek naar militairen in de negentiende en twintigste eeuw

Verhalen over familieleden die als KNIL-militair naar Nederlands-Indië vertrokken, een foto van opa in militair uniform of het militaire zakboekje van een oudoom. Het zijn slechts een paar voorbeelden van zaken die je kunnen stimuleren om onderzoek te doen naar voorouders in militaire dienst. **tekst Maarten van Bourgondiën**

De Nationale Militie te
Quatre-Bras, 16 juni 1815
Nationaal Militair Museum

Ten tijde van de Republiek werd in oorlogssituaties gebruik gemaakt van beroepsmilitairen (huurlingen van diverse nationaliteiten) en vrijwilligers. De dienstplicht zoals we die de laatste tweehonderd jaar hebben gekend is een erfenis van de Franse overheersing uit het begin van de negentiende eeuw. De Fransen introduceerden in 1810 een systeem van loting, nummervisseling en plaatsvervangende, dat werd overgenomen door het nieuwe koninkrijk. In de daarop volgende eeuwen maakte de dienstplicht allerlei ontwikkelingen door, maar vormde het steeds een belangrijk deel van de samenstelling van onze krijgsmacht. Hoewel het Nederlandse leger tegenwoordig volledig uit beroepsmilitairen bestaat, is de dienstplicht niet afgeschaft. De opkomstplicht is op 1 januari 1996 alleen voor onbepaalde tijd opgeschort.

Militieregisters (1815-1941)

De grondwet van 1814 voorzorg in de vorming van een Nationale Militie voor de landsverdediging: een kern van beroepsmilitairen en de marine, aangevuld met vrijwilligers. In verband met de uitvoering van deze ideeën werd op 27 februari 1815 de eerste Militiewet uitgevaardigd. In de praktijk bleek het moeilijk om voldoende vrijwilligers te vinden en moest het gat worden gedicht met behulp van door loting geselecteerde dienstplichtigen (ook wel lotelingen of 'miliciens' genoemd). Voor 'landmiliciens' bedroeg de dienstduur vijf jaar, hun dienstplichtige kameraden bij de marine dienden een jaartje korter. Vanaf 1901 werd de dienstduur voor deze twee groepen verlengd tot respectievelijk acht en vijf jaar. De selectie op basis van loting hield lang stand, maar werd uiteindelijk op 21 februari 1938 afgeschaft. Zestien jaar eerder was er met de Dienstplichtwet van 4 februari 1922 al een eind gekomen aan de bestaande structuur van de Nationale Militie. Desondanks werd de registratie in militieregisters nog tot 1941 voortgezet.

Militiedistricten en -kantons

Om alles in goede banen te leiden werd ons land vanaf 1814 verdeeld in militiedistricten, die op hun beurt waren opgedeeld in militiekantons. Per provincie was de supervisie in handen van de gouverneur, vanaf 1850 aangeduid met de titel 'commissaris des Konings'. Ieder jaar dienden de kantons te zorgen voor de aanlevering van een bepaald aantal dienstplichtigen. Daartoe werden

militieregisters aangelegd, bestaande uit inschrijvingsregisters, alfabetische naamlijsten en lotingsregisters. De gemeentebesturen noteerden jaarlijks de namen van de mannen die binnen de vereiste leeftijdscategorie vielen: 18 (later 19 en 20) tot 23 jaar. Vervolgens werden de loting en de verzoeken om nummervisseling, plaatsvervangende en vrijstelling afgehandeld door de militiecommissaris en militieraad van het betreffende district. De militieraden zorgden tot de Militiewet van 2 februari 1912 ook voor de keuring van de dienstplichtigen, welke taak daarna werd overgenomen door speciale keuringsraden.

Loting en vrijstelling

De ingeschreven dienstplichtigen kregen bij loting een nummer. De selectie begon bij het laagste nummer en ging vervolgens door totdat het benodigde aantal dienstplichtigen was bereikt. Bepaalde personen, zoals gevangenen, waren van militiedienst uitgesloten. Wie was ingeloot hoefde niet meteen een uniform aan te trekken. Er waren in dat geval drie mogelijkheden om de dienstplicht alsnog te ontlopen. Ten eerste door vrijstelling, bijvoorbeeld op basis van lengte (kleiner dan 1 meter 55), lichamelijke gebreken, broederdienst, een studie theologie of wanneer men de enige wettige zoon was. Vrijstellingen golden voor een jaar. Daarna moest men zich opnieuw als loteling melden. Ten tweede door nummervisseling, waarbij tegen betaling het nummer werd geruild met iemand uit dezelfde gemeente die was uitgeloot. En ten slotte door het aanstellen van een remplaçant (of plaatsvervanger) uit dezelfde provincie die niet op de inschrijvingslijst stond, eveneens tegen betaling en contractueel vastgelegd ten overstaan van een notaris. Met de wet op de persoonlijke dienstplicht van 2 juli 1898 kwam er een eind aan het remplaçantensysteem.

Inhoud van de militieregisters

De militieregisters bevatten allerlei gegevens, waarvan vooral de signalementen voor genealogen interessant zijn omdat je bij gebrek aan foto's op die manier toch een beeld kunt schetsen van het uiterlijk van je voorouders: de naam van de dienstplichtige; de geboortedatum en geboorteplaats; zijn beroep; de namen van de ouders; het signalement; de reden voor vrijstelling of afkeuring; de datum van inlijving en het regiment waar hij werd ingelijfd. Wie meer wil weten over de structuur van de verschillende lijsten (en de veranderingen die daar in de loop der tijd in

De militieregisters zijn helaas niet voor iedere plaats bewaard gebleven

optraden) kan gebruik maken van de serie *Broncommentaren* (raadpleegbaar op Historici.nl). In deel V van deze serie wordt aandacht besteed aan de militieregisters.

Waar te vinden

De militieregisters zijn helaas niet voor iedere plaats bewaard gebleven. Ze zijn terug te vinden in gemeentearchieven en bij de regionale historische centra in de provinciehoofdsteden. Zoeken op de termen 'militieregisters' en 'lotingsregisters' via de online inventarissen op archieven.nl en de websites van de afzonderlijke archiefinstellingen levert een aardig beeld op van het beschikbare materiaal. Toch is het niet per se noodzakelijk om een bezoek aan het archief te brengen. Via militieregisters.nl wordt namelijk een uitgebreide online database beschikbaar gesteld met gegevens uit militieregisters van zeventien Nederlandse archieven. Het zoeken is gratis, maar voor het bekijken van de scans moet worden betaald.

Militaire stamboeken (1813-1924)

Beroepsmilitairen en ingelote dienstplichtigen werden ingeschreven in de stamboeken van het regiment waarbij ze waren ingedeeld. Deze stamboeken zijn aangelegd en bijgehouden bij alle legeronderdelen (in zowel Nederland als de koloniën), maar helaas niet altijd volledig bewaard gebleven. Vanwege hun brede geografische spreiding vormen de stamboeken een interessante bron voor genealogisch onderzoek. Uitgebreide verwantschapsrelaties tref je er meestal niet in aan, maar via de staten van dienst is wel een mooi beeld te krijgen van de militaire loopbaan van voorouders. De militaire stamboeken zijn ruwweg in twee delen te splitsen, elk met hun eigen manier van zoeken: de stamboeken van officieren en die van onderofficieren en minderen.

Inhoud van de stamboeken

De hoeveelheid beschikbare informatie verschilt per periode en is daarnaast uiteraard ook afhankelijk van de carrière van de betreffende militair. Over het algemeen zijn de volgende gegevens terug te vinden: het stamboeknummer; de naam van de militair; geboorteplaats en -datum; de woonplaats; namen van de ouders; het signalement; de datum van indiensttreding; overplaatsingen; bevorderingen; krijgshandelingen; verwondingen; verlof; onderscheidingen; verwijzingen naar andere stamboekregistraties van dezelfde militair; de datum en wijze van beëindiging dienstverband: (eervol) ontslag, pensioen of overlijden.

De militaire stamboeken verschaffen geen informatie over de plaatsen waar de militair gelegerd is geweest. Daarnaast zijn ook de gegevens over krijgsgevangenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog erg beknopt. Slechts in uitzonderlijke gevallen zul je informatie tegenkomen over echtgenotes en kinderen.

Hoe te zoeken.

Officier, onderofficier en mindere

Op de website gahetNa van het Nationaal Archief (NA) is een handige online onderzoeksgids beschikbaar over onderzoek naar militairen vanaf 1813.

De wijze van zoeken is afhankelijk van de rang van de betreffende militair. Voor onderzoek naar officieren voldoet een naam. Via de bij het Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) raadpleegbare alfabetische naamklappers zijn heel eenvoudig het regiment en bijbehorende stamboek te vinden. Vervolgens kan de stamboekregistratie op microfiche worden ingezien op de studiezaal van het CBG. →

Voorlichtingsaffiche in verband
met de demobilisatie in 1918
Nationaal Militair Museum

In verband met het onderzoek naar officieren is het goed om te weten dat het Nationaal Militair Museum een project is gestart om de zogenoemde officiersboekjes uit de periode 1811-1941 digitaal te ontsluiten. Deze boekjes bevatten naast de naam ook informatie over rang, regiment, aanstellingsdatum en garnizoensplaats. Op dit moment is het al mogelijk om op de website van het Nederlands Militair Erfgoed te zoeken in een database met officiersnamen uit de periode 1726-1810. Daarnaast vind je op deze website nog allerlei andere interessante militaire collecties en bronnen. Het onderzoek naar onderofficieren en minderen is iets bewerklijker. Omdat de indexen per regiment zijn opge- maakt, moet in dat geval eerst worden achterhaald in welk regiment de betreffende militair heeft gediend. Zonder die informatie is het zoeken haast onbegonnen werk. Het achterhalen van het regiment kan op meerdere manieren: via de militieregisters (raadpleegbaar bij gemeente- of streekarchief, regionaal historisch centrum, of militieregisters.nl); via de huwelijksbijlagen die een certificaat van militie kunnen bevatten: tot 2012 een bewijs dat de bruidegom stond ingeschreven in de registers van de Nationale Militie (raadpleegbaar bij gemeente- of streekarchief, of regionaal historisch centrum) en via de pensioenregisters van militairen (raadpleegbaar bij het NA).

Leveren al deze mogelijkheden niets op, maar is (via overlevering of uit andere bron) wel het dienstjaar en de garnizoensplaats van de militair bekend, dan is er nog een alternatief voorhanden. Met behulp van het boek van H. Ringoir, *Vredesgarnizoenen van 1715 tot 1795 en 1815 tot 1940* (raadpleegbaar bij het CBG) is na te gaan welke regimenten er in dat betreffende jaar in die betreffende plaats gelegerd waren. Zodra het regiment bekend is zoek je dat op in de online archiefinventaris *Stamboeken onderofficieren en minderen* van het NA en ga je op basis van het lichtingsjaar na welke naamklapper je moet raadplegen. De naamklapper is alfabetisch geordend op de eerste letter van de achternaam en verwijst op basis van het stamboeknummer naar een specifiek stamboek. De online inventaris is raadpleegbaar op gahetNA. De naamklapper en stamboekregistratie zijn op microfiche te bekijken op de studiezaal van het CBG.

In bepaalde gevallen is in de alfabetische ordening van de naamklappers een combinatie van twee letters opgenomen. Het betreft dan steeds de eerste letter van de achternaam, gevolgd door de eerste klinker. Een naam als Schröder staat daardoor bijvoorbeeld onder So.

Voor de periode 1904-1923 is bij het onderzoek naar onderofficieren en minderen ook nog gebruik te maken van de online archiefinventaris *Controlelijsten Landmacht*. Deze controlelijsten zijn interessant omdat ze in veel gevallen uitgebreidere informatie bevatten dan de stamboeken.

Hoewel er voor de militaire stamboeken op dit moment nog geen website bestaat die vergelijkbaar is met militieregisters.nl, komen er gelukkig wel steeds meer stamboeken online beschikbaar. Via FamilySearch zijn bijvoorbeeld scans te bekijken van stamboeken van onderofficieren en minderen van diverse Nederlandse legeronderdelen uit de periode 1807-1929. Raadpleging van deze scans gaat het makkelijkst via de website GenVer. Daar wordt op dit moment een index opgebouwd die niet alleen doorverwijst naar de scans van de stamboeken op FamilySearch, maar ook naar militairen die worden vermeld in de online indexen van het NA.

Luchtmacht en marine

Het voorgaande betrof de stamboeken van de landmacht. Het zoeken naar militairen die in dienst zijn geweest bij de luchtmacht of marine wijkt daar voor wat betreft de hier behandelde periode nauwelijks van af. Wel zijn er een aantal dingen om rekening mee te houden. Met betrekking tot de luchtmacht is het belangrijk om te weten dat de gegevens van de militairen die bij dit legeronderdeel dienden in de beginjaren (vanaf circa 1913) werden opgetekend in de stamboeken van de landmacht. De stamboeken van de marine uit de periode 1813-1940 zijn niet verfilmd en kunnen bij het NA worden ingezien. Deze serie

Foto van Jan Mourik ter herinnering
aan zijn diensttijd, 1906
Centraal Bureau voor Genealogie

Eerst moet worden achterhaald in welk regiment de betreffende militair heeft gediend

vertoont veel hiaten. Zo ontbreekt over de periode 1830-1859 de registratie van het lagere marinepersoneel.

Met behulp van de op gahetNA raadpleegbare online archiefinventaris *Stamboeken Marine, 1813-1940* is na te gaan wat er precies bewaard is gebleven. Het zoeken naar officieren kost wederom de minste moeite. Hun namen zijn via digitale indexen ontsloten. Dat geldt gelukkig ook voor een deel van die van het lagere marinepersoneel. Deze digitale indexen zijn niet alleen via gahetNA te bekijken, maar ook raadpleegbaar met behulp van de al eerder genoemde zoekmogelijkheid op GenVer. In alle andere gevallen zul je eerst na moeten gaan in welke hoedanigheid de militair bij de marine heeft gediend (bijvoorbeeld als dienstplichtig 'zeemilicien'). Vervolgens leiden de inventaris en de beschikbare naamklappers naar het benodigde stamboek. Voor onderzoek naar militairen die bij de marine hebben gediend is ook het Nederlands Instituut voor Militaire

Historie (NIMH) van belang. Dat beschikt over persoonsdossiers van *beroepspersoneel* van de marine, geboren tussen circa 1865 en 1908. Deze persoonsdossiers zijn ontsloten via een index op naam, die op de website van het ministerie van Defensie kan worden geraadpleegd. Daarnaast beschikt het NIMH over een uitgebreide bibliotheek- en documentatiecollectie met betrekking tot militairen in Nederland en de voormalige koloniën.

Nederlands-Indië en West-Indië

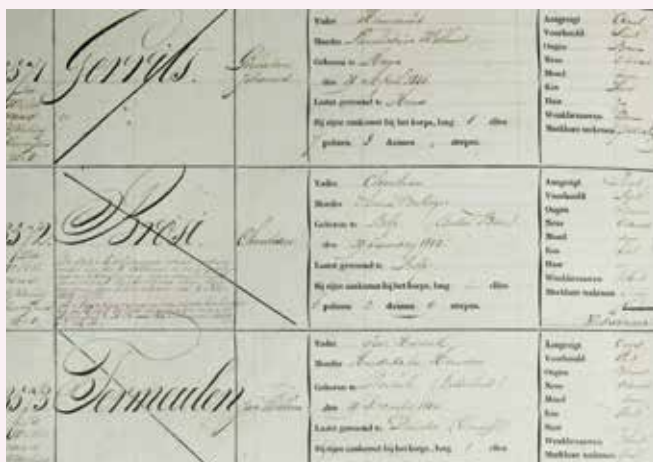
Naast twee online onderzoeksgidsen op gahetNA is er ook een papieren gids beschikbaar voor het onderzoek naar onderofficieren en minderen van het KNIL en het leger in West-Indië: *Soldaten overzee. Aanwijzingen voor het doen van onderzoek naar onderofficieren en minderen bij het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) en bij het leger in West-Indië (1815-1949)*.

De bij het NA berustende stamboeken van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) hebben alleen betrekking op Europese of daarmee gelijkgestelde *beroepsmilitairen* en Afrikaanse soldaten. De stamboeken van de Europese of daarmee gelijkgestelde in Nederlands-Indië aangenomen *dienstplichtige* militairen zijn alleen in Nederlands-Indië zelf bijgehouden en nooit naar Nederland overgebracht. Dat geldt ook voor de stamboeken van het reservepersoneel en de inheemse militairen. Voor het onderzoek naar militairen die in West-Indië hebben gediend is het eveneens belangrijk om te weten of ze ter plekke of in Nederland zijn aangenomen. Wanneer dat niet bekend is, kunnen de bij het NA aanwezige pensioenregistraties uit de periode 1868-1925 uitkomst bieden. Die bevatten onder andere het stamboeknummer, aan de hand waarvan de stamboekregistratie kan worden opgespoord.

Bij het begin van het onderzoek is het verstandig om een aantal zaken op een rijtje te zetten over de persoon naar wie wordt gezocht: is het een beroeps- of dienstplichtig militair; is hij in Nederland, Nederlands-Indië of West-Indië aangenomen; wat is de datum van indiensttreding en wat is de geboortedatum.

De originele stamboeken zijn in te zien bij het NA, maar het onderzoek begint met de naamklappers die op microfiche op de studiezaal van het CBG zijn in te zien. Start met de periode waarvan je weet of vermoedt dat de indiensttreding plaatsvond en houd rekening met het feit dat de minimumleeftijd voor militairen zestien jaar bedroeg. De stamboeken van het

VOLG-NOMMER.	1. Naam der ingeschrevenen. 2. Voornaam. 3. Bijnaam, zoo zij die mogten hebben.	Geboorteplaats.			Datum van geboorte.				Maat.				SIGNALLEMENT.
		1. Gemeente.	2. Provincie.	3. Militie-kanton.	1. Dag.	2. Maand.	3. Jaar.	1. Ellen.	2. Palmen.	3. Duimen.	4. Strepen.		
1.	2.	3.			4.				5.				6.
1	Berg Aalbert	1. Stoutenburg 2. Utrecht				1. 12 2. Juni					Aangezicht Voorhoofd Oogen Neus Mond	Bloezend Lang Vleesch Klein en Dunne	

Militieregister van Stoutenburg, met de inschrijving van Aalbert Berg, geboren 12 juni 1830
Archief Eemland

Negentiende-eeuwse stamboekregistraties van onderofficieren en minderen
Nationaal Archief

KNIL en het leger in West-Indië zijn nog niet via digitale indexen ontsloten. Het Algemeen stamboek Indië is eveneens op microfiche raadpleegbaar bij het CBG, maar alleen voor militairen die vóór 31 maart 1898 uit Nederland zijn vertrokken. De gegevens uit de periode 1898-1949 zijn namelijk nooit naar Nederland overgebracht. In het laatste geval is het Volledig stamboek nog een optie, waarvan de originelen bij het NA ingezien kunnen worden. Deze bron bevat namelijk wel gegevens van na 1898. Daarnaast komen de pensioenkaarten en -registers van de Stichting Administratie Indische Pensioenen (SAIP) wellicht van pas. Die bevatten gegevens over ambtenaren en militairen die op 1 juli 1898 in Nederlands-Indië in actieve dienst waren. De SAIP beheert de originele kaarten en het CBG beschikt over kopieën op microfiche. De kaarten en microfiches zijn niet openbaar. Wel kan schriftelijk (en tegen betaling) informatie uit de kaarten worden opgevraagd bij het CBG en de SAIP. Probeer dus zoveel mogelijk dingen uit wanneer het onderzoek vastloopt. Zo zijn in de stamboeken van het Koloniaal Werfdepot (1843-1890) af en toe inschrijvingen te vinden van militairen die zijn teruggekeerd uit Nederlands-Indië. In dat geval worden ook de loopbaangegevens uit hun KNIL-tijd vermeld.

Waar te vinden

Een omvangrijk deel van de bewaard gebleven stamboeken en naamklappers uit de periode 1813-1924 is op microfiche

gezet en kan bij het CBG worden geraadpleegd. De originele stamboeken berusten bij het NA. Daar zijn ook de stamboeken die niet op microfiche beschikbaar zijn in te zien.

Militairen na 1924

De bij het NA en CBG raadpleegbare stamboeken hebben betrekking op de periode 1813-1924. Onderzoek naar familieleden die na 1924 in dienst zijn gegaan is alleen mogelijk na contact met de afdeling semi-statische archiefdiensten (voorheen BRIOP) van het ministerie van Defensie. Op de website van het ministerie staat meer informatie en een pdf-bestand met een formulier waarmee gegevens kunnen worden opgevraagd. •

De beschikbare bronnen voor dit onderzoek zijn divers, maar voor de negentiende en twintigste eeuw spelen vooral de zogenaemde militieregisters en militaire stamboeken een belangrijke rol. Hoe verder vervolgens terug in de tijd, hoe schaarser helaas de gegevens worden.

Bronnen: Alle internetlinks bij dit artikel zijn opgenomen in het dossier nota bene@gen. op de CBG-website.

Maarten van Bourgondiën is werkzaam bij de afdelingen Uitgeverij, en Onderzoek en Inlichtingen van het Centraal Bureau voor Genealogie.